

İbn Hacer'ın *el-Mülteka't min Mûsne'di'l-Firdevs* adlı eserinin IV. cildinin son sayfası
(Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 201)

BİBLİYOGRAFYA :

Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr* (nşr. Saïd b. Bes-yûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, nâşirin mu-kaddimesi, s. elif-kaf; İsnevî, *Tabaķatü's-Şâfi'îyye*, I, 555; İbn Hacer, *Zehrü'l-Firdevs*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 393; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1254, 1684; Dihlevî, *Bustânü'l-muhaddişîn*, s. 117 vd.; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 972; Brockelmann, *GAL*, I, 420; II, 82; *Suppl.*, II, 73, 75; a.e. (Ar.), VI, 130-131; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-'As-ķalânî*, Bağdad 1978, I, 379-381; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), VII, 183; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 104.

MÜCTEBA UĞUR

FİRDEVSÜ'İ-HİKME

(فردوس الحكمة)

Ali b. Rabben et-Taberî'nin

(ö. 247/861'den sonra)

İslâm tıbbının en eski

kaynaklarından biri olan eseri.

Müellif, Merv şehrinde telifine başladığı eserini üzerinde uzun yıllar çalıştıktan sonra Sâmerâ'da tamamlamıştır. Ali b. Rabben, Taberistan Valisi Mâzyâr b. Kârin'in kâtipliğini yaptığı sırada *Firdevsü'l-hikme*'nin telifine başlamış, valinin bir isyan sonucunda öldürülmesi üzerine Sâmerâ'ya giderek önce Halife Mu'tasım-Billâh'ın divan kâtibi, ardından da Mütevekkil-Alellah'ın nedimi olmuş ve eserini onun halifeliğinin üçüncü yılında (850) tamamlayabilmiştir (bk. s. 2). Bir tıp mecmuası (künnâş) mahiyete

tindeki eserin adının *Firdevsü'l-hikme*, lakabının ise "Bahrü'l-menâfi" ve şemsü'l-âdâb" olduğunu söyleyen (s. 8) müellif, konuyla ilgili topladığı zengin malzemeye kendi müşahade ve tecrübelelerini de katarak mükemmel denilebilecek bir çalışma ortaya koymuştur. Her ne kadar İbnü'n-Nedîm ve İbnü'l-Kiftî gibi klasik yazarlar ona ait *el-Künnâşü'l-ħadrâ* adlı bir eserden söz ederlerse de bunun *Firdevsü'l-hikme*'den ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Eser yedi nevi, otuz makale ve 365 bab olarak düzenlenmiştir.

Tıp ilminin önemi, eserin telif sebebi ve eserden faydalanmanın gerekliliğine dair kısa bir girişten sonra bir makalede ibaret olan birinci nevide tıbbî konulara bir hazırlık olmak üzere madde, form, nicelik, nitelik, cisim gibi felsefî kavramların tarif ve tahlilleri yapılmış; anâsir-ı erbaa ve özellikleri, tabiatındaki oluş ve bozuluş, gelişim ve dönüşüm, etkinlik ve edilginlikler, bunların semavî cisimlerle ilişkileri, başlıca canlı türleri ve tür farkları gibi geleneksel fizik felsefesinin temel konuları üzerinde durulmuştur. Beş makaleden oluşan ikinci nevide ceninin teşekkülü, cinsiyet farklarının, organların ve mizaç farklarının meydana gelişi, organ çeşitleri ve bunların fonksiyonları, nefsin mahiyeti ve nefis-beden ilişkisi; psikolojik, zihnî, ahlâkî melekelerin ve bunlara bağlı kişilik özelliklerinin oluşum ve gelişmesi; çocuk terbiyesi, koruyucu hekimlik (hıfzı-sıhha) ve bunun tabii ve psikolojik şartları; mevsimler, atmosfer vb. çevre şartlarındaki değişikliklere göre sağlıkla ilgili tedbirler ve cinsiyet organlarının sağlığı hakkında tıbbî öneriler yer alır. Üçüncü nevi bir makaleden ibaret olup burada besinler ve beslenme konusu incelenmiştir. On iki makaleden meydana gelen ve eserin en geniş bölümünü oluşturan dördüncü nevi "Hastalıklar ve Tedavileri" genel başlığını taşır. Burada müellif hastalığı "organlara zarar veren ve bunların işlevlerini yapmasını güçleştiren şey" diye tanımlar. Eserde daha sonra yaş gruplarına göre değişen hastalıklar, ahlât-ı erbaanın sağlıkla ilişkisi, hastalık belirtileri, bedenın başlıca bölümlerine, iç ve dış organlara göre hastalık çeşitleri ve tedavi uygulamaları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Bu bölümde müellif hem eski tıp birikiminden geniş ölçüde faydalanmış, hem de kendi tıbbî tecrübesini ortaya koymuştur. Beşinci bölüm bir makaleden ibaret olup tatlar, kokular, renkler gibi eş-

yaya ait özelliklerin beden üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, erime, donma, kokuşma vb. olaylar, madenlerin, bitki ve meyvelerin oluşumu bu bölümün başlıca konularıdır. Altı makaleden oluşan altıncı nevide pek çok tabii ve sunî besinin adı zikredilerek bunların sağlık üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, besleyici ve tedavi edici özellikleri incelenmiş; ayrıca tabii ve yapma ilaçların kaynakları, hazırlanması, saklanması, tedavi alanları ve usulleri gibi konularda tıbbî ve farmakolojik bilgiler verilmiştir. Yedinci nevi dört makale olup burada arazi yapıları, sular, bitki örtüsü, rüzgâr çeşitleri, mevsimler gibi coğrafî şartlarla göz cisimlerinin insanın üzerindeki fizyolojik ve ahlâkî tesirleri üzerinde durulur. Bu bölümün son makalesinde Hint tıbbi hakkında geniş bilgi yer alır.

Ana dili olan Süryânice'den başka Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilen, Grekçe ve İbrânice'ye de vâkıf olduğu anlaşılan müellifin, kendi dönemine kadar yazılan Yunan, İran, Hint ve İslâm tıp literatürünü çok iyi tanıdığı; *Firdevsü'l-hikme*'yi kaleme alırken Hipokrat, Galen, Diskorides, Pisagor, Demokritos, Aristo, Theofrastos, Batlamyus, Humuslu Magnus ve Stophen gibi antik ve Helenistik dönemin ünlü hekim ve filozoflarının; Yuhannâ b. Mâseveyh, Huneyn b. İshak gibi İslâm dönemi hekim ve bilginlerinin; Charaka, Susruta, Nidana ve Ashtangaharada gibi Hintli tabiplerin eserlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Müellif, özellikle yedinci nevin Hint tıbbına ayrılmış bulunan ve otuz altı babdan oluşan dördüncü makalesini hazırlarken Hintli hekimlerin eserlerinden istifade ettiğini belirtmektedir.

Başarılı bir hekim olduğu kadar iyi bir felsefeci ve mantıkçı olan Ali b. Rabben eserinde Aristo'nun yöntemini kullanmış, bilhassa fizik felsefesini özetlediği on iki babdan oluşan birinci nevi ile nefis, akıl ve duyu güçlerini konu alan ve on babdan oluşan ikinci nevinin ikinci makalesinden anlaşılacağı gibi Yeni Ef-lâtuncu etkiler altında gelişen Meşşâî felsefeyi özümsemiştir. Müellif, canlıların fizyoloji ve anatomisi hakkında bilgi verirken genellikle Aristo'nun zooloji alanındaki eserlerine başvurur. Gezenlerin canlılar üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerini tartışırken başvurduğu kaynak ise Batlamyus'un *el-Mecis-î'*sidir. Bu arada iklim coğrafyasına dair verdiği bilgiler ve Halife Me'mûn döne-

minde gerçekleştirilen astronomik gözlem ve ölçümlerle ilgili mâlumat ilim tarihi açısından son derece önemlidir. *Firdevsü'l-îhikme*, klasik tıp anlayışının vazgeçilmez ilkesi sayılan "beden sağlığı ile ruh sağlığının yani ahlâkın bir arada mütalaa edilmesi gerektiği" hususunu savunan, ayrıca tıp-felsefe ilişkisini en güzel şekilde yansıtan bir eser olması bakımından da üzerinde durulmaya değer bir kaynaktır.

Müellif, hekimlik ahlâkına dair bilgi ve öğütlere de yer verdiği eserini sonradan Süryânîce'ye çevirmiştir. *Firdevsü'l-îhikme*'nin tenkitli metni Muhammed Zübeyr es-Siddîki tarafından yayımlanmıştır (Berlin 1928). Nâşirin tesbitine göre bu eser, başta Ebû Bekir er-Râzî olmak üzere birçok hekim ve kültür tarihçisi için kaynak olmuştur (*Firdevsü'l-îhikme*, nâşirin önsöz, s. yd).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Rabben et-Taberî, *Firdevsü'l-îhikme* (nşr. Muhammed Zübeyr es-Siddîki), Berlin 1928, nâşirin önsöz, s. yd; a.mlf., *er-Red 'ale'n-naşârâ* (nşr. I. A. Khalifa — W. Kutsch), Beyrut 1959; a.mlf., *ed-Dîn ve'd-devle* (nşr. Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1973; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 112; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-'ulemâ* (Lippert), s. 167, 187; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 414.

MAHMUT KAYA

FİREBRİ

(الفربری)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Matar el-Firebrî (ö. 320/932)

**Buhârî'nin
el-Câmi'u's-şâhih' adlı eserinin
en önemli râvisi.**

231'de (845) Ceyhun ile Buhara arasındaki Firebr (Ferebr) köyünde doğdu. Müslim ve Tirmizî gibi muhaddislerin hocası olan Ali b. Haşrem el-Mervezî'den hadis tahsil ettiği bilinmekte, diğer hocaları ve tahsil hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kendisinden İbnü's-Seken, Ebû Zeyd el-Mervezî, Ebû İshak İbrâhim b. Ahmed el-Müstemlî, Ebû'l-Heysem Muhammed b. Mekki el-Küşmîhenî ve Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Hameviyye (Hammûye) es-Serahsî gibi *Şâhih-i Buhârî* râvileri hadis rivayet etmişlerdir (diğer talebeleri için bk. *DİA*, VII, 117'deki şema). Talebesi Küsmîhenî *el-Câmi'u's-şâhih*'i ondan 320 (932) yılında dinlediğine göre hayatının sonuna kadar öğretim faaliyetini sürdürmüş demektir.

Firebrî'yi ilim dünyasına tanıtan en önemli faaliyeti, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'inin aslına sahip olması (Sezgin, s. 178) ve onu rivayet etmesidir. Buhârî'den bu eseri 248'de (862) Firebr'de, 252'de (866) veya 253-255 (867-869) yılları arasında Buhara'da dinlediği belirtilmektedir. Her ne kadar Firebrî'nin, *el-Câmi'u's-şâhih*'i Buhârî'den birçok kişinin dinlediğini, fakat bu râvilerin hepsinin kendisinden önce vefat ettiğini söylediği ileri sürülmekteyse de Zehebî bu rivayetin doğru olmadığını belirterek eseri Firebrî'den sonra Buhârî'nin talebelerinden Pezdevî'nin (ö. 329/940-41) rivayete devam ettiğini bildirmektedir. Firebrî ayrıca, Buhârî'nin halku'l-Kur'ân konusunda yazdığı *Halku ef'âli'l-îbâd* adlı eserini de rivayet etmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 722; ayrıca bk. HALKU EF'ÂLİ'İ-İBÂD).

Güvenilir bir muhaddis olan Firebrî 20 Şevval 320'de (24 Ekim 932) vefat etti.

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 260-261; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 95; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 245-246; Nevevî, *Mâ temessü ileyhi hâcetü'l-kâr li-Şâhih'i-İmâmî'l-Buhârî* (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd), Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye), s. 60; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 290; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XV, 10-13; Safedî, *el-Vâfi*, V, 245; İbn Hacer, *Fethu'l-bâr* (Sa'd), I, 19-20; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul 1956, s. 178; M. Tâhir İbn Aşûr, "el-Firebrî ve rivâyetü's-Şâhihayn", *el-Hidâye*, X/2, Tunus 1982, s. 34-36; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'u's-sâhih", *DİA*, VII, 116-117.

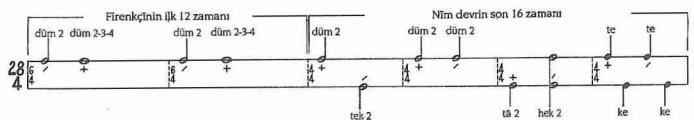
ALİ OSMAN KOÇKUZU

FİRENGİ FER'

(فرنگی فرع)

Türk mûsikisi usullerinden.

Kelime olarak "Avrupa tarzı fer' usulü" anlamına gelmektedir. Yirmi sekiz zamanlı bir büyük usul olup firenkcîn usulünden ilham alınarak tertip edildiği söylenmektedir. İki tane altı zamanla dört tane dört zamanın, yani iki yürük semâi ve dört sofyân usulünün birleşmesinden meydana gelmiş olup 28 / 4'lük ikinci mertebesi kullanılmıştır. Ayrıca darbeyn usullerinden bazılarının içinde de yer alan bu usulün şematik gösterilişi şöyledir:

Çok az kullanılmış olan firengî fer' usulünün zamanımıza ulaşan örneklerinden bununla sadece bestelerin ölçüldüğü anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, II, 142-144; V, 290-291; Özkan, *TMNKI*, s. 661-662; Rauf Yekta, *Türk Musikisi*, s. 121, 133; Sadettin Heper, "Türk Musikisinde Usuller", *MM*, sy. 346 (1978), s. 17.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

FİRENGİ MAHAL

Hindistan'ın Leknev şehrinde bulunan dinî eğitim kurumu.

1693 yılından beri faaliyet gösteren müessesenin ismi, buradaki binada (mahal) daha önce Avrupalı (Frenk) tüccarların oturmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bâbürlü Hükümdarı Evrenğzîb 1691'de burayı, ileride "ders-i Nizâmî" adıyla anılan öğretim usulünü ortaya koyacak olan Molla Nizâmeddin'in ailesine tahsis etmiş ve yaklaşık 250 yıl kadar, bu aileye mensup ilim adamları verdikleri derslerle Dârü'lulûm-i Firengî Mahal'in faaliyetini yürütmüşlerdir.

Şibli en-Nu'mânî tarafından "Hindistan'ın Cambridge'i" olarak nitelendirilen Firengî Mahal, XVIII ve XIX. yüzyıllarda Hindistan'daki en önemli İslâmî eğitim merkezlerinden biri idi; bununla birlikte bilinen mânada teşkilâtli bir kurum haline gelmesi ancak XX. yüzyılın başlarında mümkün olmuştur. Genel olarak burada ulemânın kendi evlerinde ayrı ayrı ders vermeleri usulü takip edilmiş ve masraflar Bâbürlüler devrinde kısmen sultanlar tarafından karşılanmıştır.

Esas itibariyle ders-i Nizâmî usulünün uygulandığı öğretimde özellikle fıkıh ve mantık üzerinde çok duruluyordu; dolayısıyla bu müessesenin eğitim anlayışı, Şah Veliyyullah'ın Delhi ve onun bir bakıma devamı olan Diyûbendî usullerinden farklıdır ve daha çok bir aile geleniği şeklinde gelişen Firengî Mahal'de tasavvufî hayat da bütün canlılığı ile yaşatılmıştır. Firengî Mahal ulemâsı zaman zaman Hindistan'ın Madras, Râmpûr, Haydarâbâd gibi şehirlerine giderek oralarda da ders vermişlerdir; ancak asıl merkez her zaman için önemini korumuştur.